

Zaściankowość i egzotyka, czyli portret polskiego Sarmaty

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Galeria zdjęć interaktywnych](#)
- [Animacja](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Zaściankowość i egzotyka, czyli portret polskiego Sarmaty

Szlachta w strojach województw Rzeczypospolitej Obojga Narodów
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Dlaczego legenda o starożytnym plemieniu Sarmatów, zamieszkującym w pierwszych wiekach naszej ery ziemie położone między Dnieprem a Wisłą, stała się mitem założycielskim polskiej szlachty?

Sarmatyzm miał ogromny wpływ na kulturę polską XVII wieku. Przejawiał się w każdej dziedzinie życia szlachty: politycznej, kulturalnej, religijnej i obyczajowej. Sarmacki światopogląd i styl życia złożyły się na niezwykle barwny i wyrazisty wizerunek polskiego szlachcica, którego rysy odnajdujemy u wielu niezapomnianych postaci literackich, np. u niektórych bohaterów *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, Cześnika z *Zemsty* Aleksandra Fredry czy Onufrego Zagłoby z Sienkiewiczowskiej *Trylogii*. Przekonanie o sarmackim pochodzeniu stanowiło źródło dumy polskiej szlachty i utwierdzało ją w przekonaniu o własnej wielkości.

Twoje cele

- Poznasz genezę i kontekst społeczno-historyczny polskiego sarmatyzmu.
- Scharakteryzujesz polskiego Sarmatę.
- Zbadasz, jakie cechy kultury sarmackiej przetrwały w mentalności Polaków.

Przeczytaj

Pochodzenie

Trudno dziś uwierzyć w to, że egzotycznie brzmiącą nazwę „Sarmacja” odnoszono kiedyś do Rzeczypospolitej. Legenda o starożytnym plemieniu zamieszkującym w pierwszych wiekach naszej ery ziemie położone między Dnieprem a Wisłą, przekazana przez antycznych historiografów, a później barwnie rozbudowana przez polskich kronikarzy, stała się powodem do dumy dla polskiego szlachcica. Potomek średniowiecznych rycerzy, a obecnie ziemianin dostrzegał w walecznych Sarmatach swoich przodków. Takie pochodzenie nobilitowało i podkreślało jego wyjątkowość.

Źródło: *Sarmatia et Scythia, Russia et Tartaria Europaea*, mapa z XVII wieku, Wikimedia Commons, domena publiczna.

zmarłego.

Goście nie mają wątpliwości, że gospodarz jest ważną osobą, bo w izbie stołowej wiszą portrety zacnych przodków, z oddanymi przez malarzy dumnie uniesionymi głowami i majestatycznie wypiętymi brzuchami. Nawet jeśli szlachcic sam nie sprawuje żadnego urzędu, to określa się mianem, które przypomina, że jest potomkiem kogoś ważnego, np. synem lub przynajmniej wnukiem wojewody, czyli wojewodzicem.

O jego szlachectwie świadczy też wyjątkowe poczucie honoru. Gdy coś obieca, to

Szlachcic ziemianin szczyli się swymi przywilejami stanowymi i swobodą, jaką zapewnia mu demokracja szlachecka. Na tej podstawie buduje swoje przekonanie o wyższości własnego narodu nad resztą Europejczyków. Owa **megalomania** nie jest zresztą całkowicie bezpodstawną. Jakże bowiem nie miałby czuć się kimś wyjątkowym, skoro może osobiście decydować o losach państwa, a z czasem nawet o wyborze króla? W Rzeczypospolitej wystarczy bowiem jedno słowo **veto**, by podważyć decyzje sejmu.

Swą wyjątkową pozycję społeczną polski szlachcic manifestuje szczególnie silnie tam, gdzie jego władza jest nieograniczona – we własnym domu. Uwielbia pompatyczne, teatralne ceremonie i słynie z wystawnej gościnności. Urządza wielkie polowania, huczne kuligi i pełne przepychu, suto zakrapiane uczyty, podczas których przygrywa janczarska kapela. Doskonałą okazją do świętowania jest dla niego nawet... śmierć członka rodziny! Kilkudniowy, zakończony wystawną stypą **pogrzeb sarmacki** świadczy o wysokim statusie społecznym rodu

obietnicy dotrzyma, wszak dał *verbum nobile*, które jest wystarczającą gwarancją. Jeśli jednak ktoś zechce go obrazić lub zagrozić jego własności, to w imię tegoż honoru wzniesi awanturę (często ośmielony dopiero co wychylonym kielichem trunku) i wówczas grzeczne do tej pory określenie „waszmość” zabrzmie niczym pogróżka. Gdyby to nie wystarczyło, będzie dociekać swoich praw z szablą w rękę – zorganizuje **zajazd** na włości niepokornego sąsiada.

Polski szlachcic opuszcza domowe pielesze jedynie w celach wojennych, politycznych lub religijnych. Synów nie wyprawia za granicę, jak to czyniono dawniej, aby zapewnić im solidne wykształcenie, a jedynie posyła do jednego z popularnych wówczas **kolegiów jezuickich**. Dzieci wychowuje w przywiązaniu do rodzimej tradycji; utwierdza je w przekonaniu o jej absolutnym prymacie nad innymi. Jako **konserwatysta** jest niechętny wszelkim zmianom, reformom i temu, co nowoczesne. Podczas gdy zachodni sąsiedzi interesują się egzotyką innych kontynentów, jego wzrok sięga ledwie poza wschodnie granice własnego kraju. Wnętrze szlacheckiego dworku zdobią orientalne tkaniny i sprzęty, perskie dywany oraz turecka broń, mająca świadczyć o waleczności gospodarza. Polski szlachcic lubi otaczać się niezwykle, kosztownymi, bogato zdobionymi przedmiotami, dlatego szczególnie przypada mu do gustu egzotyczna sztuka Wschodu. Fascynację **Orientem** eksponuje nawet w ubiorze i języku.

Swoją charakterystyczny barwny strój Sarmata nosi z dumą jako symbol patriotyzmu i przywiązania do tradycji. Na co dzień zakłada żupan, a witając gości, idąc do kościoła czy na sejmowe obrady, przywdziewa kontusz i z pomocą sługi okręca się parokrotnie pasem kontuszowym. Do tego czapka z futrzaną opuszką, szerokie spodnie i wysokie buty. Strój ten nazywa narodowym, choć większość jego elementów została przejęta od Węgrów i Turków. Źródło: Stanisław Antoni Szczuka w reprezentacyjnym czerwonym kontuszu – tradycyjnym sarmackim stroju, popularny, imaginacyjny portret Stanisława Antoniego Szczuki, ok. 1735-1740, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

kolegia jezuickie

szkoły średnie (wyłącznie męskie) prowadzone przez jezuitów od połowy XVI w. do 1773 r. W XVII i XVIII w. były dominującymi instytucjami edukacji szlacheckiej zarówno w Rzeczypospolitej, jak i w innych krajach europejskich. W programie nauczania najważniejsze miejsce zajmowały łacina, która była wówczas językiem urzędowym, niezbędnym do pełnienia funkcji państwowych i kościelnych, retoryka oraz lektura

klasycznych tekstów łacińskich. Naukę łączono z praktykami religijnymi. Poprzez odpowiednie wychowanie młodzieży kolegia miały sprzyjać realizacji głównych celów zakonu, jakimi były przeciwdziałanie reformacji i umacnianie pozycji Kościoła katolickiego

konserwatyzm

(łac. *conservatus* – zachowany) postawa, którą charakteryzują przywiązanie do istniejącego ustroju politycznego, obowiązujących praw i obyczajów oraz zakorzenionych w tradycji wartości, a także niechęć do gwałtownych zmian

liberum veto

(łac. wolne sprzeciwiam się) słynna zasada jednomyślności sejmu funkcjonująca w Polsce w XVII–XVIII w.; sprzeciw jednego posła pozwalał na zerwanie sejmu i uchylenie uchwał, które wcześniej zapadły

megalomania

(z gr.) przesadne wyobrażenie o własnej wartości

Orient

w kulturze europejskiej pojęcie odnoszące się do obszarów Azji oraz północno-wschodniej Afryki

pogrzeb sarmacki

podczas ceremonii pogrzebowych szlachta manifestowała swoje bogactwo. Uroczystości, w których uczestniczyły setki duchownych i tłumy gości, poprzedzała pełna przepychu procesja – najważniejszy punkt pogrzebowego scenariusza. Ten pochód miał prawdziwie teatralną oprawę. Na jego czele jechał zwykle ktoś w zbroi zmarłego, co miało wywołać wrażenie, że jest on obecny na własnym pogrzebie. Podczas nabożeństwa rycerz ten wjeżdżał konno do kościoła i rzucał się na posadzkę przed katafalkiem, na którym stała trumna. Pochówkowi towarzyszyły bicie dzwonów, łamanie oręża zmarłego, głośne lamenty zgromadzonych i wygłaszanie panegirycznych oracji. Trwające kilka dni uroczystości pogrzebowe kończyły się wystawną stypą, która często przeradzała się w zwykłą hulankę przy dźwiękach muzyki i hukach fajerwerków

Sarmaci

(łac. *Sarmatae*, *Sauromatae*) koczowniczy lud pochodzenia irańskiego, który w starożytności zamieszkiwał stepy na południowym wschodzie Europy, a w pierwszych wiekach naszej ery przesiedlił się w okolice Dunaju. Nazwa „Sarmacja”, spotykana już w starożytnych kronikach, pojawiła się m.in. u Jana Długosza i Marcina Bielskiego. W XVI

i XVII w. rozpowszechniło się przekonanie o sarmackim pochodzeniu polskiej szlachty („sarmacki naród szlachecki”)

sarmatyzm

(od łac. *Sarmatae*, *Sauromatae* – Sarmaci) ideologia polskiej szlachty głosząca jej pochodzenie od starożytnego ludu Sarmatów. Zakładała dominację szlachty nad innymi stanami społecznymi i jej wolność od obowiązków wobec państwa. Jej cechą charakterystyczną było także przywiązanie do wartości życia wiejskiego

szlachcic ziemianin

osoba pochodzenia szlacheckiego posiadająca włości ziemskie

verbum nobile

(łac. słowo szlachcica) wyrażenie, które wzięło początek od staropolskiego przysłowia *verbum nobile debet esse stabile*, oznaczającego: słowo szlacheckie musi zostać dotrzymane

zajazd

w Rzeczypospolitej szlacheckiej zbrojne egzekwowanie wyroku sądowego, zajęcie posiadłości

Galeria zdjęć interaktywnych

Polecenie 1

Zapoznaj się z galerią zdjęć interaktywnych. Scharakteryzuj portret trumienny jako gatunek malarski.

Inskrypcja: Stanisław Woysza z Bzowa, Podstoli Smoleński (Stanisław Woysza of Bzów, Assistant Master of the Pantry of Smoleńsk) / Iegomość Pan Stanisław ze Bzowa Woysza Podstoli Smoleński Pocieszenia P(anny) Przenaświętszey godzinek Fundator życie doczesne/ skończył R(oku) 1677. Lutego

Źródło: *Portret trumienny Stanisława Woyszy*, domena publiczna.

Inskrypcja: Epicedion virginis nobisliissimae, pietate omniumq virtutum ornamento celebratissimae Evae viri generosi et perquam strenui dni: Sigismundi Bronikowskij filiae desideratissimae anno aetatis decimo M.DC.LXXII

Źródło: *Portret trumienny Ewy Bronikowskiej h. Osełk III (ok. 1662-1672)*., domena publiczna.

Źródło: *Portret kobiety, znany jako „L'Européenne”*, 100/150, domena publiczna.

Źródło: Adrian Gryciuk, *Portrety trumienne w Muzeum Narodowym w Warszawie*, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Jakie cechy kultury sarmackiej odnajdujesz na przedstawionym w galerii portrecie Stanisława Woyszy? Zapisz je.

Animacja

Polecenie 1

Scharakteryzuj na podstawie multimediu religijność polskiego Sarmaty.

Wystąpił błąd

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DLZKUnbPu>

Tekst: Aleksandra Stasica

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji dotyczące Sarmatów.

Polecenie 2

Jakie cechy Sarmaty ukazane w multimediu dostrzegasz u współczesnych Polaków?

Przedstaw swoje obserwacje w wypowiedzi pisemnej. Zilustruj argumenty przykładami.

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Oparek

Przedmiot: Język polski

Temat: Zaściankowość i egzotyka, czyli portret polskiego Sarmaty

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pozna genezę i kontekst społeczno-historyczny polskiego sarmatyzmu;

- scharakteryzuje polskiego Sarmatę;
- zbada, jakie cechy kultury sarmackiej przetrwały w mentalności Polaków.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- metoda akwariów;
- collage;
- debata oksfordzka.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiałach;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Zaściankowość i egzotyka, czyli portret polskiego Sarmaty”. Uczniowie powinni się zapoznać z materiałem tam zawartym, aby aktywnie uczestniczyć w lekcji.
2. Nauczyciel prosi uczniów o znalezienie przykładów literackich obrazujących życie polskiego Sarmaty. Chętni uczniowie odczytują wybrane fragmenty na forum klasy.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i prosi uczniów, by na podstawie wiadomości zdobytych przed lekcją zaproponowali cel zajęć oraz kryteria sukcesu.
2. Uczniowie zapoznają się ze schematem interaktywnym (mapą myśli) w sekcji „Przeczytaj”.

Faza realizacyjna:

- 1. Dyskusja (akwarium).** Nauczyciel prosi uczniów, by podzieli się na dwie grupy. Informuje, że będą uczestniczyć w dyskusji na temat: „Sarmatyzm – niebezpieczny mit. Czy afirmacja narodowej tożsamości w okresie sarmatyzmu prowadziła do zacofania i ciemnoty?”. Nauczyciel wyjaśnia, że ten typ dyskusji określany jest jako akwarium i przedstawia zasady: pierwsza grupa siada w kręgu i dyskutuje na zadany temat (jeśli uczniowie nie potrafią sami znaleźć argumentów, nauczyciel może na początku udzielić im podpowiedzi, zadając pytania). W tym samym czasie druga grupa zajmuje miejsca dookoła i obserwuje przebieg dyskusji. Jej zadaniem jest analiza doboru i skuteczności argumentów, przestrzegania zasad i ogólnego przebiegu debaty. Nauczyciel wyznacza czas dyskusji. Po zakończeniu debaty nauczyciel prosi chętnych uczniów o dokonanie oceny umiejętności prowadzenia dyskusji, trzymania się tematu, doboru argumentów itp. kolegów z grupy dyskutującej. Przy ocenie poziomu dyskusji nauczyciel może nawiązać do tradycji Sejmu polskiego.
2. Nauczyciel robi krótki wykład na temat historii sarmatyzmu, podkreślając złożoność tego zjawiska. Zaznacza, że sarmatyzm łączył w sobie tradycje Wschodu i Zachodu, że wywarł wpływ na kulturę innych słowiańskich krajów. Odnosząc się do wcześniejszej dyskusji, nauczyciel przedstawia ideę „złotej wolności szlacheckiej” i prezentuje myśl polityczną Rzeczypospolitej, opartą o republikańskie idee praworządności, samorządności i tolerancji religijnej. Nauczyciel zarysowuje kontekst historyczny i wskazuje początek wieku XVIII jako moment degeneracji kultury sarmackiej epoki baroku.
3. Uczniowie przechodzą do sekcji „Galeria zdjęć interaktywnych”. Zapoznają się z multimediami i wykonują zamieszczone tam polecenia. Nauczyciel komentuje, odnosząc się do materiału z sekcji „Przeczytaj” – wiedzy o sarmackiej obyczajowości.
4. Uczniowie, po odsłuchaniu i obejrzeniu animacji, indywidualnie wykonują ćwiczenia 1 i 2 z sekcji „Animacja”. Sprawdzają poprawność udzielonych odpowiedzi. Nauczyciel komentuje bazując na multimediami wypowiedzi uczniów. Może dopowiedzieć, że podejście do religii zmieniało się wraz upływem czasu. Może wskazać, że Akt Konfederacji Warszawskiej z 1573 roku gwarantował swobodę religijną, a sytuacja zmieniła się diametralnie po potopie szwedzkim – wzrosło znaczenie katolicyzmu, a innowiercy utracili prawo do sprawowania urzędów. Może dodać, że w XVIII wieku upowszechniła się koncepcja Rzeczypospolitej jako przedmurza chrześcijaństwa.
5. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują dwa polecenia zamieszczone w tej sekcji. Przy poleceniu 2 nauczyciel może zaproponować klasie wspólne wykonanie polecenia w formie przygotowania plakatu, na którym znajdą się zarówno wypisane cechy, jak i ich współczesne symbole wizualne. Do wykonania plakatu (technika collage) uczniowie mogą wykorzystać kolorowe tygodniki.

Faza podsumowująca:

1. **Debata oksfordzka.** W ramach podsumowania nauczyciel dzieli klasę na dwie grupy: jedna grupa przygotowuje argumenty uzasadniające pogląd o zaściankowości i ciemnocie polskiej szlachty, a druga argumenty w obronie tezy, że złota wolność szlachecka łączyła się z kosmopolityzmem i tolerancją. Przedstawiciele grup prezentują argumenty, nauczyciel komentuje rezultat dyskusji.
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę dotyczącą kryteriów sukcesu. Czego uczniowie się nauczyli? Na koniec poleca chętnemu uczniowi podsumowanie i – jeśli to potrzebne – uzupełnia informacje.

Praca domowa:

1. Zbadaj historię polskiego portretu trumiennego i napisz krótką rozprawkę na temat specyfiki tego nurtu w malarstwie.
2. Znajdź przysłowia i powiedzenia nawiązujące do sarmatyzmu i jego obyczajowości. Zastanów się, w jaki sposób funkcjonują dzisiaj w polskiej kulturze.

Materiały pomocnicze:

- M. Klimowicz, *Literatura oświecenia*, Warszawa 2003.
- T. Kostkiewiczowa, *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko. Szkice o prądach literackich polskiego Oświecenia*, Warszawa 1979.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Galeria zdjęć interaktywnych”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.